

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-1-59-19>

УДК 304.5

Березіна С.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

РИЗИК ЯК ВАЖЛИВІША КАТЕГОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

В результаті дослідження уточнено наукове визначення ризику як економічної категорії, показано суперечливу роль ризику в історичному розвитку суспільства, визначено соціальні проблеми сучасності з точки зору ризикології, зроблено теоретичний аналіз феномена управління ризиками. Поглиблено визначення ризику за допомогою його розгляду разом із такими супутніми термінами, як «категорія», «негаразд», «економіка», «можливість», «випадковість».

Ключові слова: ризик, економічна категорія, визначення ризику, ризик-менеджмент.

В результате исследования уточнено научное определение риска как экономической категории, показана противоречивая роль риска в историческом развитии общества, определены социальные проблемы современности с точки зрения ризикологии, сделан теоретический анализ феномена управления рисками. Углублено определение риска при помощи его рассмотрения вместе с такими сопутствующими терминами, как «категория», «неурядица», «экономика», «возможность», «случайность».

Ключевые слова: риск, экономическая категория, определение риска, риск-менеджмент.

Berezina S.B. RISK AS MORE IMPORTANT CATEGORY OF ECONOMIC THEORY

The study clarifies the scientific definition of the risk as an economic category, shows the contradictory role of risk in the historical development of society, identifies social problems of the present in terms of riskology, and carries out a theoretical analysis of the phenomenon of risk management. The definition of risk is extended by considering the risk together with the related terms: category, trouble, economy, opportunity, chance, etc. In a compressed form, the risk category can be defined as the possibility of loss. At the same time, the economic ones are called the risks accompanying the economic activity of a person, independent of the causes of problems (natural, social, political, economic). This definition should be amended that the risk is a vector category (where the probability is only one of the three elements of the vector), objective and at the same time anthropomorphic. Risks are complex and multifaceted concepts, but they have their own characteristics (risks are the danger of losses; risks come in the form of natural phenomena or events of society, etc.), which allows drawing their unambiguous overall definition in the form of "Risks – a phenomenon or event, probable whether foreseeable occurrence will lead or may lead to negative consequences." Sources of risk are both natural phenomena and the results of the actions of society. In addition to natural risks, all risks are associated with the humanity events: in the case of man-made risks – as developers of technology, machinery, and equipment and the actions of the staff; in the case of economic risks – with the economic policy of power structures; in the case of social risks – with the social policy of society and behavioural decisions of individuals and individual groups of the population. Accordingly, man-made, economic, and social risks can and should be attributed to managed ones and to fight them using risk management tools.

Key words: risk, economic category, determination of risk, risk-management.

Постановка проблеми. Ризики як небезпека втрач з розвитком суспільства набувають особливого значення. Вся життєдіяльність

людства пов'язана з ризиками. Вони супроводжують нас від народження до смерті. Зараз ризик наявний в усіх сферах життєдіяльності

людини. Окремі з них приводять до величезних втрат майна, машин та устаткування, а деякі пов'язані з безпекою життя окремих людей і навіть усього суспільства загалом.

Щоправда, складність теми й недостатня визначеність об'єкта дослідження породили від самого початку множинну поглядів на один предмет. У ХХІ сторіччі суттєво змінилося світове співтовариство, водночас змінився пакет соціальних загроз. Це робить актуальним пошук нових підходів до управління ризиками, зокрема щодо дослідження основ теорії ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання теорії та методології ризиків раніше розробляли переважно німецькі й англійські вчені. В їх працях знайшли відображення загальні тоді уявлення про поняття і сутність ризику як ймовірного явища, що зачіпає різні сфери життєдіяльності людства. Такими авторами, як У. Бек [1], Е. Гідденс [2], Ю. Габермас [3], Н. Луман [4], К. Арроу [5], Ф. Найт [6], сформульовані гіпотези про еволюцію ризику в процесі розвитку суспільства, джерела його виникнення та впливу на розвиток суспільства.

Вагомий внесок у дослідження ризиків зробили провідні вітчизняні вчені, зокрема В. Базилевич [7], О. Власюк [8], Е. Лібанова [9; 10], В. Надрага [11], В. Новіков [12], О. Новікова [13]. В їх роботах висвітлювались питання методології та методики аналізу ризиків, проблеми впливу ризиків на розвиток економіки, протидії негативному розвитку подій, проведення соціологічних досліджень про уявлення ризику населенням, ставлення до ризику сучасного суспільства, визначення напрямів управління ризиками тощо.

Теоретичних праць з вибраної тематики досить багато. Між тим більшість праць має дидактичний, а не аналітичний характер, а дослідницькі праці відрізняються вузькою спрямованістю та практицизмом. Тому це дослідження буде не зайвим в одному рядку з наявними.

Так, дидактична робота В. Буянова [14] присвячена «аналізу, діагностиці, прогнозуванню, програмуванню і плануванню ризиків як у виробництві, економіці, так і в повсякденному житті». Підручник І. Івченко

[15] спрямований на оцінювання ризиків, що виникають у «ситуації невизначеності сучасного економічного середовища», що дає змогу «швидко й ефективно приймати адекватні управлінські рішення у сфері економіки, бізнесу і фінансової діяльності». Дослідження А. Коновалова [16] присвячені визначенням «сутності, змісту, функції економічного ризику». Він розглядає економічний ризик як категорію економічної теорії, що відбиває сукупність суб'єктно-об'єктних відносин в сучасній економічній системі. Робота Н. Хохлова [17] спрямована на підготовку «фахівців, які безпосередньо займаються дослідженням ризику, які повинні вміти ідентифікувати небезпеки, оцінювати конкретні ризики, аналізувати результати, моделювати і прогнозувати розвиток небезпечних ситуацій, на підставі чого виробляти рекомендації щодо ефективних заходів управління ризиком для осіб, відповідальних за прийняття рішень; фахівців, які вміють розуміти результати аналізу ризику і використовувати їх у своїй роботі (це можливо в вузах як технічній, так і гуманітарній спеціалізації)». Як запевняє автор, у цій роботі втілений досвід американської освіти в Гарвардському, Стенфордському та Каліфорнійському університетах а також програмою FORM.OSE, яка була прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи.

Окрім фундаментальних праць, існує багато робіт вітчизняних та іноземних авторів під схожими назвами (на кшталт «Ризик як економічна категорія»). Подібні праці мають більш роз'яснювальний характер і мало чого додають до вже відомого.

Мета статті полягає в дослідженні основ теорії ризиків у соціально-економічному ракурсі.

У статті переважно використовується метод узагальнення й абстрагування, а також метод діалектики, тобто погляд з протилежних та суміжних боків.

Виклад основного матеріалу.

Дослідження ризику як економічної категорії.

З наукової точки зору дослідженням ризиків займається ризикологія. Це наука

про основні закономірності, поняття, принципи й інструментарій виявлення, оцінювання та управління ризиком. Ризикологія – відносно давно виокремлений напрям серед соціальних та економічних наук. Теорія ризиків могла вважатися задовільною ще у другій половині минулого року. Щоправда, складність теми й недостатня визначеність об'єкта дослідження породили від самого початку множину поглядів на один предмет. У XXI сторіччі суттєво змінилося світове співтовариство, водночас змінився пакет соціальних загроз. Це робить актуальним пошук нових підходів до управління ризиками, зокрема щодо уточнення основ теорії ризиків.

Ризикологія «покликана аналізувати, діагностувати, прогнозувати і програмувати ризики як у виробництві, економіці, так і в повсякденному житті». Це «наука про збереження здоров'я і безпеки людини в середовищі проживання, яка покликана виявляти і ідентифікувати небезпечні і шкідливі фактори, розробляти методи і засоби захисту людини шляхом зниження небезпечних і шкідливих факторів до прийнятних значень, виробляти заходи з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій мирного й військового часу» [14].

Отже, сучасна ризикологія – це не дослідницька, але вузько прикладна наука. Її розглядають як засіб у руках бізнесмена, фінансиста, державного діяча тощо. Утилітарний підхід не дає змогу ризикології зосередитись на сутності свого об'єкта. Тому в ній легко уживаються зовсім різні визначення категорії ризику, які вона не аналізує, а сприймає як даність. Доходить до того, що ризик визначають як «кількісну оцінку небезпеки» [14]. Виходить, що термін «ризик» означає число, і граматично він є не іменником, а числівником.

За підходами суб'єктивної філософії ризику намагаються ставити у відповідність атрибут прогнозованості, називаючи ризик прогностичною категорією. [14] Таким чином, автори стверджують, що якщо той чи інший індивід не прогнозує зіткнення з авто-

мобілем, то для нього можливість такого зіткнення відсутня, що абсурдно. Так, малі діти й підлітки зазвичай не прогнозують нещасних випадків на дорозі, і саме через те ризик нещасних випадків збільшується.

З цих самих позицій ризику також ставлять у відповідність атрибут *цілепокладання*, без чого «проблеми ризику просто не виникає» [14]. Згідно з цим міркуванням якщо робітник працюватиме без цілі, то ризик неврожаю його обмине. Визначають ризик також як діяльність, пов'язану з подоланням невизначеності. За цього визначення бездіяльність не створює ризик.

Таких псевдонаукових сентенцій у «новій науці» зустрічається чимало. Тому буває важко відділити зерна від плевелів; потрібен критичний підхід. Проблема полягає в тому, що насправді ризикологія розглядає не різні визначення *категорії* «ризик», а різні визначення *терміна* «ризик», які складають зовсім різні омонімічні категорії.

Фактично ризикологія у своїх рекомендаціях визначення ризику зовсім ігнорує, сприймаючи його як інтуїтивно визначене контекстне поняття, часто ототожнюючи з негараздом.

Саме тому у визначенні *категорії ризику* (особливо економічного ризику) нам довелося вийти за межі понять, напрацьованих ризикологією, послуговуючись філософією та економічною теорією.

Вперше термін «категорія» ввів у науку Аристотель у творі «Категорії». Поміж десяти категорій Аристотеля лише одна стосується економічної сфери, а саме категорія «володіння».

Філософський словник [18] визначає термін «категорія» як «основне поняття, що віддзеркалює найбільш загальні і суттєві властивості, боки, відношення явищ дійсності і пізнання <...> Побудова категорій є однією з найбільш суттєвих рис абстрактного мислення». Світогляд людини оперує такими всеосяжними категоріями, як, зокрема, світ, всесвіт, природа, матерія, узагальнений розум, час, простір, мораль, істина, життя [19].

Економічна енциклопедія [20] розглядає економічні категорії як «сходинки пізнання об'єктивної економічної дійсності, результат і засіб цього пізнання. Економічні категорії є виразом масових, повторюваних економічних процесів і явищ». Зосередимо увагу на визначеннях «загальні і суттєві властивості». Що таке загальні властивості?

По-перше, *загальне поняття* – це таке, яке вміщує інші поняття або тісно кореспондує з ними. Наприклад, категорія «вартість» як замкнений грошовий потік, що обслуговує односпрямований потік товарів [19], кореспондує з такими поняттями, як «суспільне виробництво», «заробітна плата», «прибуток», «амортизаційні відрахування». Без урахування цих понять зміст вартості буде неповним.

Крім того, *загальне поняття* – це характеристика багатьох явищ. Наприклад, категорія *корисності* нічого не вміщує, окрім самої себе, однак вона присутня майже в усіх сферах господарювання. Так, можна говорити про корисність товарів, праці, умов побуту, інвестицій, заощаджень тощо.

Категорія ризику *загальна*, власне, в другому розумінні цього слова. Ризик стосується всіх природних явищ і всієї господарської діяльності.

Перейдемо до визначення «*суттєві властивості*». Суттєве – це те, без чого не можна обійтись. Це визначення суб'єктивне й відносне. Один і той самий феномен в одному випадку відіграє суттєву роль, в іншому – несуттєву; в одному відношенні явище виступає як суттєве (наприклад, головна причина), в іншому – навпаки.

Чи суттєва категорія ризику? Можна відповісти по-різному. Якщо йдеться про землетрус, ризик неврожаю або економічної кризи, то це суттєві ризики (і тут *ризик* – це економічна категорія). Коли йдеться про ризик банкрутства окремого малого підприємства, то це несуттєвий ризик в макроекономічних масштабах і одночасно суттєвий для засновника підприємства (тут ризик – це, з одного боку, економічна категорія, а з іншого боку, другорядне поняття).

Визначення категорії ризику.

Можливість виникнення негараздів називають ризиком. Тобто ризик – не феномен (як про нього кажуть для красивого слівця [21]), а *відношення до феномена*. Це не землетрус, криза або неврожай, а можливість настання всіх перелічених феноменів. *Негаразди виникають* (прогнозовано чи випадково) як із зовнішніх причин (природних або історичних), так і від дій людини в повсякденному житті. Але *ризиків не виникають; вони існують стільки, скільки існує людська популяція*. Зазначимо, що наше визначення ширше за так звану аксіому всеосяжності, за якої ризики виникають лише в результаті людської діяльності [14]. Адже бездіяльність тягне ще більші ризики.

Ризик – категорія векторна. Вектор (R) складається з трьох елементів, а саме частоти (швидкості потоку ймовірностей) виникнення негараздів (Pr), їх масштабу (Sc), значимості (Si):

$$R = R(\text{Pr}, \text{Sc}, \text{Si}).$$

Існує стійка омана, що ризик безпосередньо вимірюється ймовірністю негараздів, вираженою у відсотках. Насправді ж перший елемент ризику (Pr) вимірюється *швидкістю потоку ймовірностей*, а одиницею виміру ризику є *відсоток, поділений на одиницю часу*, наприклад %/рік, %/доба [19].

Якщо існує статистика несприятливих випадків, вона може слугувати підґрунтям прогнозу ймовірності. Якщо статистика відсутня, під ймовірністю розуміють суб'єктивний фактор, а саме рівень впевненості прогнозиста.

Вимір *масштабу* кожного несприятливого випадку (Sc) залежить від конкретної галузі ризиків. Для надання кількісної оцінки масштабу слід:

- побудувати прогнозний ряд випадкових чисел;
- задати (або вибрати) так звану криву *цілності ймовірностей* за допомогою власної уяви про реальні процеси;
- задати крайні межі цього ряду за допомогою даних минулої статистики;

– розрахувати прогноз *математичного очікування* (або медіану чи нижній квантіль) величини масштабу;

– розрахувати прогноз *дисперсії випадкової величини* (другий центральний момент), адже саме дисперсію як рівень невизначеності часто зіставляють з категорією ризику, хоча вона є лише одним з елементів вектору ризику.

Значимість кожного несприятливого випадку (S_i) вимірюють шляхом зіставлення методом ранжування. Вимір значимості – процедура суб'єктивна. Адекватність показника залежить від кваліфікації експерта, його соціальної спрямованості (ідеологічної, політичної, економічної), історичних умов, у яких відбувається вимір.

Далі зосередимось на понятті «*негаразди*». Це поняття стосується природних (зокрема, соціальних) явищ, що сприймаються через призму людських відчуттів. Без людини негараздів не існує. Якщо ми говоримо про шкоду, яку ті чи інші події можуть нанести природному середовищу, то завжди маємо на увазі можливість звуження екологічної ніші людини, саме людини, а не флори і фауни загалом. Отже, ризик – це одночасно об'єктивна й антропоморфна категорія. З цього боку ризик можна розглядати у двох смислах: 1) ризик опинитися в скрутному становищі; 2) ризик своїми діями або бездіяльністю створити для себе (чи для інших) скрутне становище. Наприклад, дії підприємців, спрямовані на розширення випуску товарів, час від часу призводять до економічних криз.

Однак це не все. Негаразди – один з боків парного поняття «добре – погано» [19]. Отже, *ризик – це аксіологічна категорія*. Крім того, негаразди для однієї частини суспільства можуть обернутися позитивом для іншої. Отже, ризик – це також *моральна категорія*. Будучи аксіологічною та моральною категорією, ризик може стати ідеологічним знаряддям, що перешкоджатиме науковому аналізу цієї категорії. Так, законодавчі акти, що збільшують ризик корупції, затримуючи економічний розвиток, одночасно спрямо-

вані на збагачення певної частини державних службовців.

У визначенні категорії ризику фігурує також поняття «*можливість*». Що таке можливість? «Те, що існує, іноді трапляється або існувало в минулому», – говорить Аристотель. Можливість вдалося математизувати засобами теорії ймовірності, математичної статистики та математичної теорії ігор. Безпосереднім виміром можливостей займається загальна статистика, зокрема метеорологічна, сейсмічна, соціальна, економічна.

Розглянемо визначення більш вузької категорії ризику, а саме *ризик як економічної категорії*.

Економічними називають ризики, що супроводжують господарську діяльність людини, незалежну від причин виникнення негараздів (природних, суспільних, політичних, економічних).

Землетрус є землетрусом і тільки. Однак землетрус впливає на економіку, тому *ризик землетрусу* (можливість землетрусу) є економічною категорією. Отже, на економіку впливає не тільки сам землетрус, але й очікування землетрусу. Адже можливість землетрусу спонукає застосовувати спеціальні конструкції під час будівництва, утримувати міністерство надзвичайних ситуацій, проводити навчання населення, впроваджувати спеціальну систему оповіщення тощо.

Зазначимо, що *позитивні* та *постійно діючі* природні фактори, такі як родючість ґрунту, запаси корисних копалин, кваліфікація робочого класу, завжди вважались економічними чинниками. Навпаки, негативні й випадкові фактори, такі як землетруси, тайфуни, пожежі, руйнування гребель, аварії на АЕС, виробництво фальшивих ліків, до недавнього часу не вважались економічними чинниками. Не вважались економічними чинниками також постійно діючі ризики виникнення таких негараздів. Тільки у теорії ризиків – ризикології – ризики стали розглядатись як системоутворюючі економічні чинники. Йдеться не про те, що раніше ризики ігнорувалися суспільством. Але вони не розглядалися як категорія економічної науки. Вони

були самі по собі, а економічна наука – сама по собі. Як економічна наука розпадається на декілька напрямів, так і ризики можна розглядати окремо як політико-економічну, макроекономічну або мікроекономічну категорію. Так, ризик зміни суспільного укладу – це політико-економічна категорія. Ризик світової кризи – макроекономічна категорія. Ризик банкрутства окремого банку – мікроекономічна категорія.

Ймовірність виникнення окремої пожежі – це мікроекономічна проблема. Ймовірність виникнення пожеж у поточному році, що за кількістю перевищують пожежі минулого року, – макроекономічна проблема.

Окремо зупинимося на змістовному елементі ризику – масштабі прогнозованого негаразду. Висловим, наприклад, у термінах ризикології прогноз реального ВВП на наступний рік. Так, допустимо вважати, що ризик того, що в наступному році темп зростання реального ВВП не досягне 3%, становить 70%. Іншими словами, скоріше буде менше за 3%, ніж більше. Враховуючи історію економічних процесів в Україні, їх волатильність, чутливість до зміни світових цін на ресурси, непередбачуваних змін внутрішньої та світової політики тощо, можемо прогнозувати коливання темпів ВВП у межах від -10% до +10% (за довірчою ймовірністю у 90%). Отже *ризиковість* (невизначеність) прогнозу ВВП на майбутні роки характеризується *розмахом* у 20 процентних пунктів, або *середньоквадратичним відхиленням* у 10 п. п. Для оцінювання *значимості ризику* порівняємо наш прогноз з даними багаторічної статистики реального ВВП у США. У США середньоквадратичне відхилення становить приблизно 1 п. п., тобто в 10 разів менше, що дає змогу американським фахівцям більш впевнено робити прогнози ВВП.

Тут слід *розрізнати* ймовірність самого явища та ймовірність його реалізації за прогнозом. Так, ймовірність настання світової економічної кризи за визначений період обраховується як відношення числа буржуазних криз, що відбувалися протягом останніх років, до числа цих років. Так, з 1857 року

по 1996 рік відбулося 28 світових криз. Це означає, що ймовірність виникнення кризи в будь-якому році складає 20%.

Ймовірність реалізації прогнозу світових криз є відношенням успішних прогнозів, зроблених визначеним прогнозистом, до їх загального числа. Відповідно, слід розрізнати ризик виникнення світової кризи від ризику помилки визначеної особи під час прогнозування криз. Перша категорія ризиків має об'єктивні ознаки, друга – суто суб'єктивні. Науці невідомо, щоби хтось зміг спрогнозувати виникнення кризи з похибкою ± 1 рік. Тобто ймовірність реалізації подібних прогнозів складає нуль відсотків.

Ризикологи сподіваються на повноту інформації для прогнозування ризиків, вважаючи, що це гарантує успіх. Насправді ж за будь-якої інформаційної повноти без винайдених *законів економіки* наукове прогнозування *неможливе*. Йдеться про об'єктивні закони, що розкривають *часові інваріанти*. Саме цього сучасній ризикології не вистачає. Підкреслимо, що знання незмінних у часі співвідношень однаково необхідно як для детерміністської моделі економіки, так і для ймовірнісної.

Зазначимо, що термін «ризик» є одночасно економічною та філософською категорією. З *філософської* точки зору його розуміють як об'єктивну або суб'єктивну категорію [16].

З об'єктивної точки зору ризику існують незалежно від того, що про них думає сам дослідник. При цьому деякі ризики взагалі не залежать від цілеспрямованої діяльності людей (землетруси, економічні кризи), інші залежать частково (пожежі), ще інші стають безпосереднім наслідком конкретно прийнятих і впроваджених рішень.

Із суб'єктивної точки зору ризик існує, поки про нього думає сам дослідник. Більш того, суб'єктивісти розглядають ризик як діючий початок, що має декілька функцій (на кшталт робочої конячки) [16]. Такий ризик, звісно, не може бути об'єктивним.

Існує також примірювальна (*дуалістична*) точка зору.

Між тим не образ мислення визначає практику. Навпаки, психологія людини пристосовується до практичних потреб, хоча й у різний спосіб.

Розглянемо, як будуть діяти морально виважені особи з різним філософським мисленням, якщо, наприклад, існує ризик прориву греблі.

Об'єктивіст прийме рішення щодо ремонту греблі та відселення мешканців, бо вони можуть постраждати під час її раптової руйнації.

Суб'єктивіст прийме те саме рішення, бо у своїй уяві співчуває стражданням, на які наражаються мешканці.

Дуаліст прийме рішення щодо ремонту греблі, а залишок коштів спрямує на превентивний ремонт іншої греблі.

Отже, раціональність дій не залежить від способу мислення, і якщо було б інакше, то завжди існувала б лише одна точка зору.

Між тим в економічній літературі часто зустрічається вільне трактування термінів *суб'єктивності* та *об'єктивності*, що завжди призводить до плутанини. Так, наприклад, автори [14] пишуть, що «небезпеку найчастіше співвідносять (у звичайному житті) зі здатністю «заподіювати якусь шкоду, зло, нещастя». *Отже, ризик завжди суб'єктивний*. Без суб'єкта, який знає, що таке нещастя, що можна вважати злом, що таким не є; звідки походить шкода, а що не загрожує втратами, уявлення про ризик неможливі. *Ризик – поняття суто людське*, що виходить з його цінностей, фізіологічних і психічних можливостей [14]. Погоджуючись із цією думкою, А. Коновалов пише [16], що «під час обчислення економічного ризику основним критерієм є рівень інформації або інформованість суб'єкта про стан економічного середовища. В цьому контексті видається, що економічний ризик є суб'єктивним».

Отже, автори правильно роблять наголос на тому, що ризик – категорія *антропоморфічна*, але плутають антропоморфізм із суб'єктивізмом. Плутанина виходить через те, що у філософському розумінні суб'єктивізм, як і об'єктивізм, – це різні способи

абстрагування в процесі людського пізнання, а не ділення за принципом визначення того, може чи не може щось існувати без людства. Так, людські хвороби, макроекономічні відносини тощо – це *об'єктивні явища*, хоча стосуються людини і не можуть без неї існувати. Навпаки, для суб'єктивіста об'єктом його пізнання є він сам, його відчуття, почуття, думки тощо. Він вважає, що уява про існування чогось за межами мислення є надмірною.

Інша справа, коли одне й те саме явище сприймається різними особами по-різному. Наприклад, ризик банкрутства фірми сприймається її конкурентами як благо. Цей приклад свідчить про відносність категорії ризику.

Наприкінці зазначимо таке. Це оманливе кредо, буцім-то ризикологія має у своєму розпорядженні загальні методи вирішення будь-яких задач, загальні підходи тощо. Таких важелів не має навіть математика. Математику об'єднує строгість висновків та отримання результатів. При цьому для того, щоб інтуїтивно сприймати поняття строгості, треба спочатку володіти наукою, яку ви намагаєтесь визначити. *Отже, визначення є не одноразовим актом, а суперечливим процесом*. Так само ризикологія. Цю науку об'єднує її об'єкт – ризик. Але щоб інтуїтивно (хоча б інтуїтивно) розуміти, що таке ризик, потрібно бути фахівцем ризикології.

Головна парадигма теорії ризиків полягає в тому, що уникнення одного ризику породжує виникнення іншого. Один ризик можна зменшити лише за рахунок іншого. Наприклад, обережний перехід дороги зменшує ризик смерті від дорожньої пригоди, але збільшує ризик спізнитися на службу. Відмова підприємця від запозичення зменшує ризик банкрутства в разі кризи й одночасно збільшує ризик банкрутства під тиском конкурентів. Зменшити можна негарантийно де-факто. Наприклад, можна зменшити очікуваний збиток. Однак це зовсім не те саме, що уникнення або одностороннє зменшення ризику, бо ризик – це те, що ще не відбулося і невідомо, як станеться. Між тим у жодній

роботі з питань ризик-менеджменту цього не прочитаєш. Навпаки, всюди йдеться лише про зменшення рівня ризику.

Чого домоглася людина, так це того, що ризики людські прийшли додатково до ризиків природних. Тепер головний ризик – це *людський фактор*, який неможливо ні усунути, ні значно применшити, бо людині властиво помилятися, як будь-якій живій істоті. Між тим серед фахівців існують низька обізнаність щодо теорії помилок і стійке нерозуміння цієї обставини. Так, Н. Хохлав писав у 2001 році [17], що «аварія подібного типу [мається на увазі чорнобильська катастрофа] настільки мало ймовірна, що для повторної її реалізації, по всій видимості, потрібно буде чимало часу». Між тим фукусімська катастрофа відбулася всього через чверть сторіччя після чорнобильської (1986–2011 рр.). Підприємницька (економічна взагалі) зацікавленість лише збільшує ризик людської помилки. В обох випадках проектувальники мали на меті економію коштів на будівництво АЕС. Як тут не додати цитату з джерела [15] про те, що «історія є часовим потоком ризиків, що були реалізовані?»

Сутність ризику.

Категорію «ризик» у більшості понять визначають як небезпеку втрати ресурсів чи недоодержання доходів порівняно з варіантом, що розрахований на раціональне використання ресурсів. Ризик визначають також як усвідомлену можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами [26]. Його вимірюють частотою, ймовірністю виникнення того чи іншого рівня втрат.

Ризик – це складне явище, що має безліч незбіжних, а іноді протилежних реальних основ. Цим обумовлюють можливість існування декількох визначень ризику з різних точок зору залежно від цілей дослідження. У табл. 1 представлені визначення ризику згідно з наявними міжнародними стандартами та визначеннями зарубіжних і вітчизняних фахівців.

Наводяться також інші поняття ризику, наприклад ризик є подією, як правило, з негативними економічними наслідками, які, можливо, настануть у майбутньому в розмірах, які не можна передбачити [32]. Поняття ризику трактують також як небезпеку, загрозу, ненадійність, невизначеність, невпевненість, збиток, азарт. Поряд із суто науковим визначенням ризику існують його побутові тлумачення, коли він асоціюється з небезпекою: ризик як «дамоклів меч»; ризик як удар долі; ризик як виклик власним силам; ризик як гра; ризик як ранній індикатор небезпеки.

Наведені визначення показують, що ризик є досить складним поняттям, його однозначного визначення майже не існує. Але він має декілька характерних ознак, що властиві усім його видам і які можна покласти в основу формулювання його сутності:

- ризики – це небезпека втрат;
 - ризики настають у вигляді природних явищ чи подій суспільства (індивідів, груп індивідів);
 - ризики природних явищ пов'язані з ймовірністю (невизначеністю, випадковістю) настання у часі й просторі;
 - ризики подій суспільства пов'язані з ризиковими рішеннями суб'єктів ризику або з «діями навмання в надії на позитивний результат»;
 - наслідки природних ризиків завжди негативні, а ризики подій суспільства можуть бути як негативними, так і позитивними.
- Резюмуючи розглянуте, можемо стверджувати, що ризики – складне й багатопланове поняття, але їм присутні перелічені власні особливості, що дає можливість їх однозначно визначити.

Ризики – це явища чи події, ймовірне чи передбачене настання яких призведе чи може призвести до негативних наслідків.

Таке визначення є найбільш загальним і значною мірою відповідає поняттю ризик-менеджменту, що буде сприяти ефективнішому управлінню ризиками.

Але тут слід мати на увазі, що визначення поняття ризику не означає вирішення про-

Таблиця 1

Визначення ризику міжнародними стандартами та вітчизняними і зарубіжними авторами

№	Джерело або автор	Визначення ризику
1	“ISO 31000 Risk management. Principles and guidelines”	Вплив невизначеності на цілі. Вплив – відхилення від того, що очікується.
2	“Enterprise Risk Management (ERM) – Integrated Framework Standard COSO”	Події, вплив яких є негативним, які заважають створенню або ведуть до зниження вартості.
3	“Risk Management Standard FERMA”	Комбінація вірогідності події та її наслідків.
4	С. Ожегов (словник)	Можливість небезпеки чи дія навання в надії на щасливий результат [24].
5	О. Ренн	Можливість того, що людські дії або результати людської діяльності приведуть до наслідків, які впливають на людські цінності [27].
6	Д. Дуглас, Дж. Морган	Ступінь невизначеності одержання майбутніх чистих доходів [28].
7	І. Бланк	Шанс несприятливого результату, небезпека, погроза втрат і ушкоджень [29].
8	В. Вітлінський, Л. Маханець	Економічна категорія, яка відображає характерні особливості сприйняття зацікавленими суб’єктами економічних відносин об’єктивно наявних невизначеності та конфліктності, іманентних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами та невикористаними можливостями [30].
9	В. Базилевич та ін.	Ризики, під якими розуміють ризику виникнення таких негативних соціальних явищ, як злочинність, порушення безпеки об’єктів, несприятливі соціальні зовнішні об’єкти [7].
10	Е. Лібанова, В. Горбулін, С. Пирожков та ін.	Потенційна характеристика дії, що виявляється у можливості негативних її наслідків. Зазвичай виокремлюються такі групи ризиків, як «матеріальні – моральні»; «значні – незначні»; «передбачувані – непередбачувані»; «поточні – довгострокові»; «актуальні – відтерміновані» [10].
11	О. Власюк	З точки зору національної безпеки ризики ототожнюються з глобальними загрозами та стратегічними викликами [8].
12	О. Новікова	Ризик є першим кроком розвитку небезпеки, за яким послідовно виникає загроза, яка переростає у виникнення небезпечної події, що негативно впливає на безпеку людського та соціального розвитку [13].
13	В. Надрага	Сутність соціальних ризиків як наукової категорії – ймовірність негативних проявів у функціонуванні соціальних інститутів, евентуальне уповільнення процесів суспільного відтворення, формування соціальної нестабільності та напруженості [11].
14	П. Грабовий, С. Петрова, К. Романов	Ймовірність (загроза) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоодержання доходів чи поява додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої та фінансової діяльності [31].

Джерело: систематизовано автором

блем, що пов’язані з ним. Залишається проблема їх менеджменту.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1) У стислій формі категорію ризику можна визначити як можливість виникнення втрат. При цьому економічними називають ризики, що супроводжують господарську діяльність людини, незалежні від причин

виникнення негарздів (природних, суспільних, політичних, економічних). До цього визначення слід додати, що ризик – категорія векторна (де ймовірність є лише одним з трьох елементів вектору), об’єктивна й одночасно антропоморфна.

2) Ризики – складне й багатопланове поняття, але їм присутні власні особливості (ризики – це небезпека втрат, ризики наста-

ють у вигляді природних явищ чи подій суспільства тощо), що дає можливість їх однозначно визначити так: ризики – це явища чи події, ймовірне чи передбачене настання яких призведе чи може призвести до негативних наслідків.

3) Джерелами ризиків є як природні явища, так і результати дій суспільства. Окрім природних, усі ризики пов'язані з подіями людства: в разі техногенних ризиків – як роз-

робників технологій, машин і обладнання та діями обслуговуючого персоналу; в разі економічних ризиків – з економічною політикою владних структур; в разі соціальних ризиків – із соціальною політикою суспільства та поведінковими рішеннями індивідів та окремих груп населення. Відповідно, техногенні, економічні й соціальні ризики можна й треба віднести до управлінських, а також боротися з ними засобами ризик-менеджменту.

Список використаних джерел:

1. Бек У. От индустриального общества к обществу риска. THESIS. 1994. № 5.
2. Гиденс Е. Судьба, риск и безопасность. URL: http://www.hse.ru/data/417/313/1234/5_2_1Gidd.pdf.
3. Габермас Ю. Zur Logik der Sozialwissenschaften, 2 Aufl. Fr./M., 1971.
4. Луман Н. Понятие риска. THESIS. 1994. № 5.
5. Arrow K. Alternative approaches to the theory of choice in risk-taking situations. Econometrica.
6. Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль. Москва, 2003. 360 с.
7. Базилевич В. Страхування. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/89239-23-klasifikatsiya-ekonomichnih-rizikov.html>.
8. Власюк О. Шляхом децентралізації: виклики, ризики та пріоритети реформування регіонального розвитку в Україні. Львів, 2015. № 1. С. 5–18.
9. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків: кол. монографія / за ред. Е. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи; НАН України; Держкомстат України, 2010. 496 с.
10. Лібанова Е., Горбулін В., Пирожков С. та ін. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі: національна доповідь / за ред. Е. Лібанової. Київ, 2015. 363 с.
11. Надрага В. Соціальні ризики в трудовій сфері. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень, 2015. 471 с.
12. Новіков В. Бюджетний ризик: зміст та регулювання у соціальній інфраструктурі. Демографія та соціальна економіка. 2018. № 1 (32). С. 73–86.
13. Новікова О. Оцінка соціальних ризиків в регіонах України як підстава для прийняття управлінських рішень щодо їх подолання. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/08.htm>.
14. Буянов В., Кирсанов К., Михайлов Л. Рискология. Москва, 2003. 388 с. URL: www.twirpx.com/file/1276938.
15. Івченко І. Економічні ризики. Київ, 2003. 150 с. URL: www.twirpx.com/file/519590.
16. Коновалов А. Экономический риск как экономическая категория. 2011. URL: www.vestnik.vsu.ru/pdf/econ/2011/01/2011-01-02.pdf
17. Хохлов Н.В. Управление риском. М. 2001. URL: www.twirpx.com/file/392123.
18. Философский словарь / под ред. М. Розенталя, П. Юдина. Москва, 1963.
19. Вугальтер А. Ваше открытие общества. Днепр, 2018. 374 с. URL: PhilosophyStorm.org/node/15841.
20. Экономическая энциклопедия / гл. ред. А. Румянцев. Москва: Советская энциклопедия, 1980.
21. Ризик як об'єктивна економічна категорія діяльності. 2018. URL: ua-referat.com/Ризик_як_об%0Bективна_економічна_категорія_діяльності.
22. Сутність ризику як економічної категорії. Основні риси ризику. 2018. URL: pidruchniki.com/86380/ekonomika/sutnist_riziku_ekonomichnoyi_kategoriyi_osnovni_risi_riziku.
23. Панфилова Э. Понятие риска: многообразие подходов и определений. Теория и практика общественного развития. 2015. № 4.

24. Ожегов С. Толковый словарь русского языка / под ред. Л. Скворцова. 28-е изд., перераб. Москва, 2012. 1376 с.
25. Романов В. Понятие рисков в экономической деятельности. URL: <http://www.aup.ru/articles/finance/1.htm>.
26. Поняття ризику як економічної категорії. URL: http://elib.lutsk-ntu.com.ua/book/fof/bs/2010/10-076/1_____2.html.
27. Ренн О. Три десятилетия исследования риска. Вопросы анализа риска. 1999. № 11.
28. Forbes, J. Douglas. J.P. Morgan, Jr., 1867–1943. U. Press of Virginia, 1981. 262 p. ISBN 0-8139-0889-2.
29. Бланк И. Словарь-справочник финансового менеджера. Киев, 1998. 480 с.
30. Вітлінський В., Маханець Л. Ризикологія в зовнішньоекономічній діяльності: навч. посіб. Київ, 2008. 432 с.
31. Грабовий П., Петрова С., Романов К. Ризики та їх вплив на прийняття господарських рішень URL: <http://pidruchniki.com/19170728/ekonomika>.
32. Поняття ризику та його основні характеристики. URL: <https://studopedia.org/4-155014.html>.